

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش کلام و عقاید

نسبت عقل و عاقل در منابع وحیانی و حکمت صدرایی

استاد راهنما

دکتر سید مهدی امامی جمعه

استاد مشاور

سید مهدی مرتضوی

دانشجو

سعید باقری

خرداد ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشگاه قران و حدیث و دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان است

تقدیم به ارواح مطهر پرچمداران دفاع از معارف تشیع بویژه

علامه محمد باقر مجلسی رحمۃ اللہ علیہ و ملا صدراى شیرازی رحمۃ اللہ علیہ

سپاس‌گزاری

برخود لازم می‌دانم نهایت سپاس و تشکر را از راهنمایهای راه‌گشا و مشورتهای سودمند و مدیریت عالمانه اساتید گرانقدر آقایان دکتر امامی‌جمعه، مرتضوی و حجت الاسلام و المسلمین دکتر برنجکار در به ثمر رسیدن این تحقیق نمایم.

همچنین نقش دانشگاه قران و حدیث و دفتر تبلیغات اسلامی (شعبه اصفهان) در فراهم کردن زمینه و بستر تحصیل در معارف قران و اهل بیت علیهم‌السلام و بوجود آمدن اینچنین پژوهشهایی، قابل سپاس و ستودنی است.

چکیده

از جمله مباحث مهمی که در طول سالیان سال بین عرفا و فلاسفه مسلمان و حتی قبل از اسلام، مورد توجه و نظر بوده، بحث در مورد نسبت عقل و عاقل یا عاقل و معقول است. در بین فلاسفه مسلمان، اقوال متفاوتی در مورد چیستی این نسبت بیان شده؛ اما دو قول و دو نظر که از همه مهمتر بوده و بقیه اقوال را تحت الشعاع قرار داده، نظرات دو فیلسوف بزرگ؛ یعنی صدرالمتألهین و بوعلی سینا است. که اولی، قائل به اتحاد عقل و عاقل است و دومی منکر اتحاد، که در این تحقیق از مدعای ابن سینا به انفصال یاد می‌شود. در کنار این دو فیلسوف، برخی دیگر که عمدتاً منتقد فلسفه هستند و به اهل تفکیک مشهورند، معتقدند آنچه از منابع وحیانی در مورد نسبت عقل و عاقل به دست می‌آید، مخالف نظر فلاسفه است و برای مدعای خود به آیات و روایات بسیاری استناد می‌کنند. اهل تفکیک می‌گویند: نسبت بین عقل و عاقل، انفصال و جدایی است؛ البته نه آن انفصالی که ابن سینا قائل است. لذا سؤال اصلی و مسأله این است که از دیدگاه آیات و روایات، این نسبت چیست؟ و چگونه است؟ آیا مدعای صدرالمتألهین موافق و مطابق قرآن و روایات است؟ یا نظر ابن سینا؟ و یا مدعای اهل تفکیک؟ و یا اینکه منابع وحیانی چیزی غیر از این سه نظر می‌گوید؟ بعد از تبیین و توضیح هر کدام از این سه نظر و ذکر أدله و مؤیدات ایشان، خورشید حقیقت از پس ابرهای ابهام رخ می‌نماید و یا حداقل با توجه به دلایل و مؤیدات هر کدام، می‌توان گفت کدام از این سه نظر به صواب نزدیکتر است. پس از بررسی هر کدام از این آراء و أدله روشن می‌شود که دلایل و مؤیدات صدرالمتألهین برای مدعای خود کامل و وافق است و اشکالات و نقدهای ابن سینا و اهل تفکیک نمی‌تواند خدشه‌ای بر این بنیان محکم و استوار وارد نماید؛ بویژه اشکالات و نقدهای اهل تفکیک که عمدتاً مبتنی است بر وجدان و یافتن‌های شخصی. لذا اتحاد ملاصدرا نه تنها با کتاب شرع و منابع وحیانی تعارض و مخالفت ندارد؛ بلکه با کتاب نفس هم مطابق است. به عبارت دیگر به یقین می‌توان گفت: اتحاد صدرالمتألهین، حداقل نسبت به این دو نظر مذکور به صواب نزدیکتر است.

کلید واژه‌ها: عقل، اتحاد عاقل و معقول، معقول بالذات، برهان تضایف و منکرین اتحاد عاقل و معقول.

فهرست مطالب

۱	فصل اول کلیات و مفاهیم .....
۳	مقدمه .....
۵	۱.۱ کلیات .....
۵	۱.۱.۱ بیان مسأله .....
۵	۱.۱.۲ ضرورت .....
۵	۱.۱.۳ سوالات تحقیق .....
۶	۱.۱.۴ پیشینه تحقیق .....
۶	۱.۱.۵ چارچوب نظری تحقیق .....
۶	۱.۱.۶ روش تحقیق .....
۷	۱.۲ مفاهیم .....
۷	۱.۲.۱ علم حصولی .....
۷	۱.۲.۲ علم حضوری .....
۷	۱.۲.۳ معلوم بالذات .....
۷	۱.۲.۴ معلوم بالعرض .....
۷	۱.۲.۵ علم (از نگاه ملا صدرا) .....
۷	۱.۲.۶ عقل (از نگاه ملا صدرا) .....
۷	۱.۲.۷ معقول (از نگاه ملا صدرا) .....
۷	۱.۲.۸ محسوس بالذات .....
۷	۱.۲.۹ متخیل بالذات .....
۷	۱.۲.۱۰ عاقل .....
۸	۱.۲.۱۱ حرکت جوهری .....
۸	۱.۲.۱۲ جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن نفس .....
۸	۱.۲.۱۳ اتحاد عقل و عاقل و معقول ملاصدرا .....
۸	۱.۲.۱۴ برهان تضایف .....
۸	۱.۲.۱۵ انفصال ابن سینا .....
۸	۱.۲.۱۶ مکتب تفکیک .....
۹	۱.۲.۱۷ انفصال أهل تفکیک .....
۹	۱.۲.۱۸ عقل (در کتاب برهان) .....
۹	۱.۲.۱۹ عقل (در کتاب الهیات) .....
۹	۱.۲.۲۰ عقل (در کتاب نفس) .....
۹	۱.۲.۲۰.۱ عقل عملی .....
۹	۱.۲.۲۰.۲ عقل نظری .....
۹	۱.۲.۲۰.۲.۱ عقل بالقوه .....

۹	..... ۱.۲.۲۰.۲.۲ عقل بالملکه
۹	..... ۱.۲.۲۰.۲.۳ عقل بالفعل
۱۰	..... ۱.۲.۲۰.۲.۴ عقل مستفاد
۱۱	..... فصل دوم تبیین و توضیح مدعای ملاصدرا و أدله و مؤیدات او
۱۳	..... درآمد
۱۵	..... ۲.۱. منظور و مقصود ملاصدرا از «عقل»
۱۶	..... ۲.۲. منظور و مقصود ملاصدرا از «معقول»
۱۸	..... ۲.۳. منظور و مقصود ملاصدرا از «عاقل»
۱۹	..... ۲.۴. انواع اتحاد
۲۰	..... ۲.۵. دو مبنای مهم صدرا در مسأله «اتحاد»
۲۰	..... ۲.۵.۱. حرکت جوهری
۲۱	..... ۲.۵.۲. جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن نفس
۲۲	..... ۲.۶. تعریف «اتحاد عقل و عاقل» ملاصدرا
۲۳	..... ۲.۷. أدله و مؤیدات
۲۳	..... ۲.۷.۱. أدله
۲۶	..... ۲.۷.۲. مؤیدات قرآنی و روایی
۳۱	..... فصل سوم تبیین و توضیح مدعای قائلین به انفصال و أدله و مؤیدات ایشان
۳۳	..... درآمد
۳۵	..... ۳.۱. تبیین و توضیح انفصال ابن سینا
۴۰	..... ۳.۱.۱. أدله ابن سینا بر مدعای خود
۴۲	..... ۳.۲. تبیین و توضیح انفصال أهل تفکیک
۴۶	..... ۳.۲.۱. آیت الله شیخ مجتبی قزوینی
۴۶	..... ۳.۲.۱.۱. زندگی نامه
۴۸	..... ۳.۲.۱.۲. آراء و افکار
۶۰	..... ۳.۲.۲. میرزا جواد آقائهرانی
۶۰	..... ۳.۲.۲.۱. زندگی نامه
۶۱	..... ۳.۲.۲.۲. آراء و افکار
۶۹	..... ۳.۲.۳. شیخ محمدباقر ملکی میانجی
۶۹	..... ۳.۲.۳.۱. زندگی نامه
۷۰	..... ۳.۲.۳.۲. آراء و افکار
۷۳	..... ۳.۲.۴. آیت الله شیخ حسنعلی مروارید
۷۳	..... ۳.۲.۴.۱. زندگی نامه
۷۵	..... ۳.۲.۴.۲. آراء و افکار
۸۵	..... جمع بندی و نتیجه گیری

درآمد	۸۷
۱. نقد و بررسی دیدگاه اهل تفکیک	۸۹
۲. نقد و بررسی مدعای ابن سینا	۹۹
۳. نقد و بررسی مدعای ملاصدرا	۱۰۱
نتایج پایانی و پیشنهادها	۱۰۷
درآمد	۱۰۹
۱. نتایج پایانی در فصل «تبيين و توضیح مدعای ملاصدرا و أدله و مؤیدات او»	۱۰۹
۱.۱. عقل و علم از نگاه ملاصدرا	۱۰۹
۱.۲. ظرف و محل علم از نگاه ملاصدرا	۱۰۹
۱.۳. نسبت بین عقل و عاقل و معقول از نگاه ملاصدرا	۱۰۹
۱.۴. دلیل ملاصدرا بر اتحاد	۱۰۹
۱.۵. آیات و روایات در نگاه ملاصدرا	۱۱۰
۲. نتایج پایانی در فصل «تبيين و توضیح مدعای قائلین به انفصال و أدله و مؤیدات ایشان»	۱۱۰
۲.۱. نتایج پایانی «انفصال ابن سینا و أدله او»	۱۱۰
۲.۱.۱. علم از نگاه ابن سینا	۱۱۰
۲.۱.۲. نسبت بین عقل و عاقل و معقول از نگاه ابن سینا	۱۱۰
۲.۲. نتایج پایانی انفصال اهل تفکیک و أدله ایشان	۱۱۰
۲.۲.۱. علم از نگاه اهل تفکیک	۱۱۰
۲.۲.۲. تصور و تصدیق از نگاه اهل تفکیک	۱۱۱
۲.۲.۳. نفس از نگاه اهل تفکیک	۱۱۱
۳. نتایج پایانی «جمع بندی و نتیجه گیری»	۱۱۱
۳.۱. پیامدهای انفصال اهل تفکیک	۱۱۱
۳.۱.۱. بیهوده و باطل بودن تکلیف	۱۱۱
۳.۱.۲. بی معنا بودن دعوت انسان به تفکر و تعقل از طرف آیات و روایات	۱۱۱
۳.۲. پیامدهای انفصال ابن سینا	۱۱۱
۳.۲.۱. تالی فاسد بزرگ	۱۱۱
۳.۳. جمع بندی اقوال	۱۱۱
فهرست منابع	۱۱۳

فصل اول

کلیات و مفاهیم

مقدمه

مسأله نسبت عقل و عاقل و معقول از جمله مسائل مهمی است که سالیان سال مورد توجه و نظر بوده است. وفلاسفه بطور کامل به آن پرداخته‌اند؛ بطوریکه برخی قائل به اتحاد و برخی دیگر قائل به انفصال شده‌اند. از جمله طرفداران اتحاد بلکه سرآمد ایشان کسی نیست جز ملاصدرا. و از جمله طرفداران انفصال بلکه رئیس ایشان، بوعلی سیناست. و در غیر فلاسفه هم می‌توان به مکتب تفکیک اشاره کرد که اختلافات مبنایی با فلاسفه دارند و به تبع نه اتحاد صدرالمتألهین را می‌پذیرند و نه انفصال بوعلی را. و اما هدف از این پژوهش آن است که همراه با بیان و توضیح این سه نظر و ذکر أدله و نقد و بررسی آنها، دیدگاه منابع و حیانی را در مورد این مسأله بدست آورد. بر این اساس در این تحقیق مدعای ملاصدرا و أدله وی بیان می‌شود و همچنین مدعای ابن سینا و مدعای اهل تفکیک و أدله ایشان و در نهایت هر کدام از اینها نقد و بررسی می‌شود و در کشاکش این نقدها می‌توان به مقصود، که همان دستیابی به دیدگاه آیات و روایات است، نائل شد و یا حداقل نزدیک شد. در پایان لازم است به این نکته مهم اشاره کنم: در اینکه عقل یا علم همان وجود معلوم یا معقول بالذات است بحثی نیست؛ زیرا در تعریف علم گفته شد که علم، همان وجود صورت مجرد است و وجود صورت مجرد، همان معلوم بالذات است؛ پس علم، عین معلوم بالذات است. و عقل، عین معقول بالذات؛ لذا در این مطلب بحث و اختلافی نیست و عمده بحث در مسأله اتحاد، نسبت عاقل و معقول است. لذا اگر اشکال شود که چرا شما در عنوان پایان نامه آوردید: «نسبت عقل و عاقل...» در جواب گفته می‌شود: مراد از عقل همان حیثیت معقول است و از آنجا که عقل عین معقول است، بجای واژه «معقول» از «عقل» استفاده شده.

